

Dün ve Bugün Arasında Kaybolan Kadınları Romanlarda Aramak

Seeking Women Lost Between Yesterday and Today in Novels

*Esra Taşkesen**

Ayşegül Utku Günaydın,
Kadınlık Daima Bir Muamma:
Osmanlı Kadın Yazarların Romanlarında Modernleşme,
İstanbul: Metis Yayınları, 2017, 1. Baskı.

Kitabın hem arka kapağında hem de önsözünden öğrendiğimize göre, “Kadınlık tam bir muamma!”, Halide Edip Adivar’ın *Heyûla* isimli romanında erkek karaktere söylenmiş bir cümledir. Ayşegül Utku Günaydın’ın “Cumhuriyet Öncesi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ve Kimlik Sorunsalı” başlıklı doktora tezinin gözden geçirilerek kitaplaştırılmış hali olan bu eserde, Osmanlı Devleti’nde Tanzimat ile Cumhuriyet dönemleri arasında yaşamış kadın yazarlar tarafından kaleme alınan romanlar üzerinden yapılan cinsiyet ve kimlik odaklı bir okuma söz konusudur.

Çalışmanın birincil kaynaklarını oluşturan bu eserler, Zafer Hanım’ın *Aşk-ı Vatan*; Fatma Aliye Hanım’ın *Muhâdarât, Levâyah-i Hayat, Refet, Udî ve Enîn*; Selma Rıza Ferâceli’nin *Uhuvvat*; Emine Semiye Hanım’ın *Terbiye-i Etfâle Ait Üç Hikaye, Hiss-i Rekabet, Bikes, Mükâfat-ı İlâhiye, Sefâlet, Muallime* ve *Gayya Kuyusu*; Fatma Hayrünnisa Hanım’ın *Dilharâb*; Güzide Sabri Aygün’ün *Münevver, Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrukesi, Yaban Gülü ve Nedret*; Halide Edib’in *Heyûlâ, Raik’in Annesi, Seviyye Talip, Handan, Yeni Turan, Son Eseri* ve *Mev’ud Hüküm*; Nezihe Muhiddin’in *Şebab-ı Tebah*; Müfide Ferit Tek’in *Aydemir*; Suat Derviş’in *Kara Kitap* ve Halide

.....
* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Bölümü. İstanbul, Türkiye.

Nusret Zorlutuna'nın *Sisli Geceler* isimli kitapları olmak üzere toplam otuz kitaptır.

Tanzimat ve belki biraz daha öncesinde başlayan yenileşme hareketleri kapsamında Türk kadınının kazanmaya başladığı haklar ve bu hakları kullanarak dönüştüğü yeni kadın, bu romanların odak noktasıdır. Ya da en azından yazarın bu romanlar üzerinden yaptığı okumaların hareket noktasıdır. Dolayısıyla yazar, eğitim ve çalışma gibi haklardan istifade etmeye başlayarak kamusal alana adım atan kadının bu yeni rolü ile nasıl başa çıktığı, toplumun ona karşı tutumu ve sadece dışarıda değil kendi hanesinde de ne ile karşı karşıya kaldığı gibi meselelere cevap aramaktadır. Bunu yaparken romanlardaki karakterlerin kişisel ve fiziksel özelliklerini, yaşadıkları olayları ve içinde buldukları mekânları inceleyerek bunların o günün toplumunda temsil ettiği hususları bulmaya çalışır.

Kitap üç ana bölümden meydana gelmektedir. “Osmanlı Kadınlarının Özneleşme Mücadeleleri” isimli birinci bölüm çalışmanın ilk ayağını oluşturmakta ve okuyucuya tarihi bir arka plan sunmaktadır. Bu bölümde Tanzimat Fermanı ile başlayan yenilikçi düzenlemeler, önce daha genel nitelikleri ile anlatılmakta ardından bu düzenlemelerin kadınlar üzerindeki etkileri ve kadınlar için hazırlanmış olduğu ortam açıklanmaktadır. Buna göre Tanzimat Fermanı ile başlayıp Meşrutiyet ile devam eden süreçte devlet eliyle getirilen yenilikler toplumun her alanını olduğu gibi kadınların hayatlarını da derinden etkilemiştir.

Yazara göre Tanzimat akabinde gelişen reformist ortam kadınlara daha önce hiç sahip olmadıkları kadar geniş bir hareket alanı açmıştır. Ancak Tanzimat dönemi reformlarının genelde toplum; özelde kadın açısından bütünüyle yepyeni düzenlemeler olup olmadığı tartışmalıdır. Yazarın “*Devletin kadın erkek eşitliği açısından getirdiği ilk önemli düzenlemelerden biri, kız çocuklarına miras hakkı tanıyan 1858 tarihli Arazi Kanunu’dur. Bu kanun 1847’deki hakların biraz daha genişletilmesini sağlayarak kadınlara miras konusunda eşitlik sağlamış, kadınların vâris olabilmesini mümkün kılmıştır*” veya “*1871’de evlilik sözleşmesinin resmi memur önünde yapılması, evlenme yaşının erkeklerde 18, kadınlarda 17 olması...*

konusunda bir düzenleme yapılmıştır” şeklindeki ifadelerinden bu kanunlaştırmaların toplumda mevcut olmayan yepyeni haklar getirdiği şeklinde bir anlam doğmaktadır.

Yazarın bu iddiasına karşılık, Tanzimat dönemi kanunlaştırmaları, resepsiyon yöntemi ile alınan kanunlar bir tarafa bırakılırsa, mevcut şer’î ve örfî hukukta halihazırda olmayan çok az şey getirmişti. Bunların çoğu, fıkıh mezheplerinde var olan görüşlerin seçilerek yazıya geçirilmesinden başka bir şey değildi. 1858 Arazi Kanunnamesinin İslam Hukuku, örfî hukuk ve batı hukukundan meydana gelen karma bir kanun olmasının yanı sıra Hukuk-u Aile Kararnamesi, Hanefî mezhebi dışındaki fikhî mezhepleri de dikkate alan şer’î kaynaklı bir kanundu. Bu nedenle İslam hukukunun ve örfî hukukun zaten ihtiva ettiği pek çok hükmün bu reformlarla yepyeni bir şey gibi getirildiğini düşünmek doğru olmayacaktır. Özellikle “...kadınların vâris olabilmelerini mümkün kılmıştır.” ifadesinin, bu kanun öncesinde İslam hukukunda kadınların mirasta haklarının bulunmadığı gibi önemli bir yanlış anlaşılmayı doğurabileceği unutulmamalıdır.

Yazar bu bölümde Osmanlı’da yaşayan kadın yazarların toplum içindeki durumlarına ve romanlarını hangi şartlarda yazdıklarına değinir. Bu çerçevede Osmanlı’daki ilk kadın yazarların genelde seçkin ailelerin iyi imkânlarla sahip kızları olduğu belirtilir. Yine de onlar için edebiyat ve siyaset sahasında yazılar yazmaya çalışmak hiç kolay olmamıştır. Osmanlı dönemi kadın yazarlarının mahrum oldukları haklardan ve toplumda yaşadıkları baskılardan kimi veya neyi sorumlu tuttıkları önemlidir. Yazarın belirttiğine göre bu kadınlar temelde İslam’ı değil bazı yozlaşmış âdet ve gelenekleri sorumlu tutmaktadırlar. Yazarın bu tespitini yansıtan bir cümlesi de şöyledir: *“İslam’ın değil, batıl inançlarla bazı âdetlerin, kültürel normların ve zaman zaman da geleneğin kadının modernleşmesi önünde kısıtlayıcı bir etken olarak sorgulanması gerektiği fikri üzerinde durulmuştur.”*

Kitabın ikinci bölümü “Kadın Üzerindeki Baskı Mekanizmaları ve Yalnızlaşma” başlığı altında çalışmanın merkezini oluşturur. Yukarıda zikrettiğimiz romanlar bu bölümde dört ana başlık altında

metne yedirilerek bazı ana kavramlar etrafında işlenir. Romanlarda geçen ortak motifler ve fikirler tespit edilerek neye karşılık geldikleri üzerinde durulur. Burada önce farklı romanlardaki benzer karakterler, tavırlar, olaylar ve mekânlar gruplandırılmış; daha sonra her biri kendi içinde analiz edilmiştir. Bu bölümde ortaya konulan en önemli tema, yalnızlaşmadır. Yazarın tespitine göre yalnızlaşma veya yalnızlaştırılma, 18-19. yüzyıl kadın romanlarında baş kadın karakterlerin oldukça önemli bir ortak noktasıdır. Romanlarda bu durum çoğunlukla anne eksikliği ile kadının yalnızlaştırılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat dönemi edebiyatında babasız ve yetim kalan erkek figüre karşılık kadın yazarların romanlarında annesini kaybederek öksüz kalan kadın karakterlere yer verilmiştir. Bu kadınlar daha ilk andan hayat mücadelesine yalnız başlamış ve evin içinde kendilerini koruyup kollayarak koşulsuz sevecek bir figürden mahrum kalmışlardır. Yazar kitabın pek çok yerinde yalnızlaşma kavramını önemle vurgular. Bu yalnızlaşma ve dışlanma, annenin yokluğu ile olabileceği gibi eğitimsiz ve kötü niyetli anneler veya üvey anneler yoluyla da olabilmektedir. Yine görümceler, erkek kardeşler, üvey anneler ve kayınvalideler gibi yan karakterler de kadının yalnızlaşmasına katkıda bulunan vasıtalar olarak okunmaktadır.

Yalnızlaşma kavramından sonra yazarın odaklandığı bir diğer nokta romanlardaki erkek karakterlerdir. Özellikle pek çok romanda olayların erkek karakter gözünden anlatılması önemli bir yöntem olarak görülmektedir. Yazar bunun amacının kadını daha iyi anlatmak ve toplumun gözündeki kadın profilini göstermek olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca erkek karakterlerin zayıflıklarının öne çıkarılarak kadınların erdemli ve sağduyulu yönlerinin gösterildiğini öne sürmektedir. Ona göre Tanzimat sonrası yazılan ilk romanlarda züppe, şımarık ve evlilikle ıslah olmayan erkekler tasavvur edilirken; II. Meşrutiyet sonrası yazılan romanlarda artık bir davası olan ve yüzünü batıya dönmüş daha farklı bir erkek tasavvuru görülür. Fakat bu erkeklerin çoğu zaman duygusallıkla kadının karşısında çözümlenerek rasyonelliğini kaybeden ve hem kendisine hem de kadının kurmaya çalıştığı dengeye zarar veren yönleri olduğu vurgulanır.

İkinci bölümde yazarın yer verdiği bir diğer bulgu ise romanlarda geçen kadın karakterlerin görsel ve seyretmekten haz alınan nesne olarak tasvir edilmeleridir. Bununla bağlantılı olarak gizemli ve erkek tarafından anlaşılabilir, tahmin edilemez olmaları kadın karakterlerin ortak özelliği olarak sunulur. Başta erkek karakteri rahatsız eden bu durum, ondaki var olan düzenin bozulması korkusu olarak yorumlanır. Daha sonra ise, bu tahmin edilemezlik ve gizemlilik erkeği büyüleyerek etkisi altına almakta ve sağduyusunu kaybetmesine neden olmaktadır. Ayrıca kadın karakter estetik açıdan duyarlı ve narin tavırlarıyla diğer karakterlerden farklılaştırılırken, kederine veya hastalığına rağmen sağduyusundan taviz vermeyen güçlü kişilikle taçlandırılır. Söz konusu durum yazarın kadın karakterlerin melankolik, erkek karakterlerin ise histerik bir şekilde anlatıldığı kanaatini uyandırmıştır. Bölümü bitirirken romanlarda kullanılan mekânlar ile karakterlerin psikolojileri arasında bir bağ olduğunu söyleyen yazar, evin karamsar ve baskıyı hatırlatan yönünün aksine doğanın hep derin düşüncelerin ve aşkın ortaya çıktığı yer olarak kullanıldığını savunur. Yazar, bu romanlarda, kadının kamusal alana çıkmasının da yine doğa imgeleri üzerinden anlatıldığını ifade eder.

Üçüncü ve son bölüm ise “Modernleşme Sürecinde Kadın Kimliği” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, kadın karakterlerin serbest zaman etkinlikleri, kadınların bir okur olarak etkilenmeye ve tesire hangi ölçüde açık oldukları gibi bazı yan konularla birlikte bir karşılaştırma bölümü içermektedir. Hem üçüncü bölümün hem de kitabın son başlığı, “Gayya Kuyusuna Düşen Kadınlar” ismini taşır. Burada Emine Semiye Hanım’a ait *Gayya Kuyusu* ile Ahmet Mithat Efendi’nin *Henüz On Yedi Yaşında* romanları mukayese edilir. Bunun sebebi her iki yazarın da ahlaki bir çöküşü, kadının ‘kötü yol’a düşme öyküsünü anlatmalarındadır. Aynı toplumsal problemi ele alan bu romanların farklılaştıkları noktaları tespit etmekle hedeflenen şey, gerçekte kadın ve erkek yazarların konuyu ele alış tarzlarındaki farklılığı belirlemek gibi görünmektedir. Sonuç bölümünde yer alan ve “*Sonuç olarak kadın yazarların yarattıkları kadın karakterlerin erkek yazarlarınkine oranla daha çeşitli deneyimler sunduğunu söyleyebiliriz.*” şeklinde ifade edilen yargı da bunu göstermektedir.

Ele aldığı romanlardaki kadınlar üzerinden bir nevi dönemin kadınının portresini çizmeyi hedefleyen yazar, kitabın sonunda okuyucunun zihninde bu tasavvuru oluşturmayı başarır. Zaten temel kaynaklar olarak romanları kullanmanın, dönemin ruhunu yakalamayı ve tarih kitaplarından edinilemeyecek kadar canlı sonuçlara ulaşmayı kolaylaştırdığını söylemek abartı olmayacaktır. Kitabın dil ve üslubunun oldukça akıcı olduğunu; yazarın dolambaçsız ve arı bir dil kullanarak romanlarda anlatılanlarla toplumsal hayattaki değişimin izlerini sürmeyi başardığını da eklemek gerekiyor. Ayrıca çalışmanın bulguları romanlar üzerinden anlatılmasına rağmen, okuyucunun söz konusu romanları ve bunların kurgularını bilmiyor olması, kitabın anlaşılmasında bir problem teşkil etmiyor. Zira yazar, romanlarda yer alan kurgunun önemli ve vurucu noktalarını kendi analizleriyle birleştirerek okuyucuya aktarıyor. Kitabın en sonunda verilen ekte romanların kısa birer özetinin sunulması ise çalışmanın verimini daha da arttırıyor.

Kadınlık Tam Bir Muamma'da yazar çok sayıda romanı ortak semboller üzerinden birleştirirken bunu tutarlı bir şekilde yapmakta, zorlamalardan kaçınmakta ve değerlendirmelerinde agresif değil sakin bir anlatım kullanmaktadır. Ancak tüm bunlar çalışmayı tamamen tarafsız kılmaya yetmemektedir. Neticede, romanların satır aralarını okumanın üstelik de bunu yaparken önceden belirlenmiş bir gözlükten bakmanın sübjektif bir eylem olduğu açıktır. Yazarın örfi ve toplumsal tabuları hedef alan gelenek karşıtı bir tavra sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer bir ifadeyle, karakterler üzerindeki psikolojik tahlillere ağırlık vererek, yaptığı çıkarımları gelenekle ve toplumda yerleşik algılarla mücadele üzerine yoğunlaştıran yazar; bu romanlardaki unsurları, yenilenen ve dönüşen kadın ile bu kadının karşısında duran engeller olarak ikiye ayırmaktadır. Çalışmanın romanlar üzerinden ilerlemesi sebebiyle, ilk bölüm dışında, yazarın kendi sesini duymak zor olsa da modernist bir bakış açısına sahip olduğunu okuyucuya sezdirmektedir.